

Mirostawa Hanusiewicz-Lavallee

<https://orcid.org/0000-0001-8965-0023>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Kto napisał *Zwierzciadło człowieka krześcijańskiego*? O pierwszych jezuickich tłumaczach pism Ludwika z Granady

Artykuł, czyniąc punktem wyjścia problem atrybucji dzieła *Zwierzciadło człowieka krześcijańskiego* (1567), które od czasów publikacji bibliografii Estreichera uważano za sporządzony przez Stanisława Warszewickiego SJ przekład fragmentu *Libro de la oración y meditación* Ludwika z Granady, wskazuje Szymona Wysockiego SJ jako właściwego tłumacza oraz przy tej okazji przedstawia dwa inne, nieznanne dotychczas, przełożone przez niego teksty hiszpańskiego dominikanina. Twórczość Wysockiego, będącego najpłodniejszym tłumaczem jezuickim we wczesnonowożytnej Europie, pozostaje do tej pory niezbadana. Zarówno jego przekłady pism Ludwika z Granady, jak też kolejne translacje są wszakże interesującym pryzmatem, pozwalającym analizować tajemnice duchowości pierwszej generacji jezuitów polskich oraz ich sposoby konfrontowania się ze „zwrotem antymistycznym” w Towarzystwie Jezusowym za generalatu Ewerarda Mercuriana i później.

The article, taking as its starting point the problem of the attribution of the work *Zwierzciadło człowieka krześcijańskiego* [The Mirror of a Christian Man] (1567), which since the publication of Estreicher's bibliography was believed to be a translation by Jesuit Stanisław Warszewicki of a fragment of the *Libro de la oración y meditación* of Louis of Granada, identifies another Jesuit, Szymon Wysocki, as the actual author, and on this occasion presents his two other hitherto unknown translations of the Spanish Dominican's writings. The work of Wysocki, the most prolific Jesuit translator in early modern Europe, remains unstudied. After all, his translations of the writings of Louis of Granada, as well as his subsequent translations, provide an

interesting prism for analysing the mysteries of the spirituality of the first generation of Polish Jesuits and their ways of confronting the “anti-mystical turn” in the Society of Jesus during the generalate of Everard Mercurian and later.

S ł o w a k l u c z o w e: Ludwik z Granady, przekład polski, jezuita, Stanisław Warszewicki, Szymon Wysocki, mistycyzm

Key words: Louis of Granada, Polish translation, Jesuits, Stanisław Warszewicki, Szymon Wysocki, mysticism

Rok 1559 był trudny dla dominikańskiego kaznodziei i pisarza Luisa de Sarria, podówczas już autora dwunastu książek, znanego w Hiszpanii i Portugalii jako Ludwik z Granady (Fray Luis de Granada). Jego cieszące się niezwykłą popularnością dzieła – *Libro de la oración y meditación* oraz *Guía de pecadores* – zostały włączone do ogłoszonego właśnie w Valladolid *Catalogus librorum qui prohibentur*¹. Chmury nad głową dominikanina zbierały się od co najmniej roku, kiedy to jego uczonego współbrat, Melchior Cano, oskarżył zarówno Ludwika, jak i samego arcybiskupa Toledo, Bartłomieja Carranza, o uleganie herezji *alumbrados* i błędom luteranizmu. Dla Carranza skończyło się to długoletnim więzieniem, lecz nad Ludwikiem czuwali potężni protektorzy i przyjaciele – w tym portugalski kardynał Don Henrique oraz królowa regentka Katarzyna – którzy ustrzegli go od represji. Doprowadzili też wkrótce do tego, że na soborze trydenckim dominikanin został oczyszczony z zarzutów i uznano prawowierność jego pism².

Choć sam autor inkryminowanych dzieł z pokorą przyjął decyzję inkwizytora Fernanda de Valdes i wkrótce przygotował ich poprawioną wersję (1566), to jednak zanim to się jeszcze stało, były one – pomimo zapisów hiszpańskiego indeksu – tłumaczone i wydawane, w dużej mierze z inspiracji jezuitów, zmagających się zresztą z zarzutami nie

¹ *Catalogus librorum qui prohibentur* [...], druk. Sebastian Martinez: Valladolid 1559, s. 41; egz. Hesburgh Libraries, Special Collection, sygn. Z 1020.1559. *Libro de la oración y meditación* miał w Hiszpanii w latach 1554–1679 przynajmniej sto wydań, z czego dwadzieścia trzy ukazały się przed ogłoszeniem indeksu; zob. K. Whinnom, *The Problem of the Best-seller in Spanish Golden-Age Literature*, „Bulletin of Hispanic Studies”, 57, 1980, 3, s. 194.

² A. Huerga, *Fray Luis de Granada entre mística, alumbrados e Inquisición*, „Angelicum”, 65, 1988, 4, s. 540–564.

tylko podobnymi do tych, które kierowano pod adresem Ludwika, ale nawet pochodzącymi od tego samego oskarżyciela³. Pierwsze włoskie wydanie potępionej *Guía de pecadores* ukazało się w 1560 r. w Mesynie, a w ślad za nim poszły kolejne. Zanim autor ogłosił skorygowaną wersję dzieła, wydano je po włosku jeszcze siedmiokrotnie, później zaś ponownie blisko czterdzieści razy do końca XVI stulecia⁴.

Wydania te trafiały również do rąk polskich czytelników i tłumaczy, lecz początki owej transmisji pozostają niedostatecznie zbadane i opisane. Wiedza na temat polskiej recepcji pism Ludwika z Granady w nieznacznym tylko stopniu wykracza poza dawne ustalenia Stefanii Ciesielskiej-Borkowskiej i jeśli coś ją uzupełnia, to studia dotyczące roli, jaką dzieła dominikanina odegrały w poezji Mikołaja Sępa Szarzyńskiego, oraz niedawny cenny artykuł Alicji Bielak dotyczący modelu medytacji przedstawionego w paratekstach polskich przekładów szesnastowiecznych⁵. Zagadnienie zaś wydaje się ważne z dwóch co najmniej powodów. Pisma Ludwika są kluczowe dla nurtu mistycznego zyskującego na znaczeniu w duchowości katolickiej (i nie tylko) już od połowy XVI w. i odgrywającego ważną rolę w procesach odnowy religijnej⁶. Zbadanie zakresu i form ich recepcji

³ T. O'Reilly, *Melchor Cano and the Spirituality of St. Ignatius Loyola. The "Censura y parecer contra el Insituto de los Padres Jesuitas"*, „Journal of Jesuit Studies”, 4, 2017, 3, s. 365–394, <https://doi.org/10.1163/22141332-00403001> (30 XI 2022); idem, *The Spiritual Exercises and Illuminism in Spain. Dominican Critics of the Early Society of Jesus*, „Journal of Jesuit Studies”, 7, 2020, 3, s. 377–402, https://brill.com/view/journals/jjs/7/3/article-p377_377.xml (30 XI 2020).

⁴ G. Lipari, *La prima edizione italiana della Guida dei peccatori di Luis de Granada (in Messina, per Pietro Spira, 1560)*, w: *In nobili civitate messanae: contributi alla storia dell'editoria e della circolazione del libro antico in Sicilia*, a cura di G. Lipari, Messina 2013, s. 273–285. W języku polskim na temat twórczości Ludwika z Granady zob. S. Gryga, *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*, t. 2, Kraków 1996, s. 56–98.

⁵ S. Ciesielska-Borkowska, *Mistycyzm hiszpański na gruncie polskim*, Kraków 1939, s. 107–132; J. Błoński, *Mikołaj Sęp Szarzyński a początki polskiego baroku*, Kraków 1967, s. 202–208; K. Mrowcewicz, *Czemu wolność mamy? Antynomie wolności w poezji Jana Kochanowskiego i Mikołaja Sępa Szarzyńskiego*, Wrocław 1987, passim; R. Grześkowiak, *Objaśnienia*, w: Mikołaj Sęp Szarzyński, *Poezje zebrane*, wyd. R. Grześkowiak, A. Karpiński, K. Mrowcewicz, Warszawa 2001, s. 139–214; A. Bielak, *Po co i jak medytować? Instrukcje Stanisława Warszewickiego (Sj) i Jana Wuchaliusza Leopolda (Sj) w przedmowach do pism Ludwika z Grenady*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, 28, 2017, s. 127–143.

⁶ W klasycznej już pracy *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce* (Lublin 1962) K. Górski wskazywał na pierwszą połowę XVII w. jako na początek widocznego rozwoju tendencji kontemplacyjnych w religijności polskiej,

jest niezbędne dla stworzenia zniuansowanej panoramy polskiej religijności późnego odrodzenia i baroku. Nie mniej ważna jednak wydaje się rola, jaką transmisja dzieł hiszpańskiego dominikanina odgrywała w apostołacie zwłaszcza pierwszej generacji polskich jezuitów, jak oświetlała cele i charakter ich działalności.

Niniejsze studium nie zmierzy się wszakże z tak szeroko zakrojonymi zadaniami badawczymi. Jego cele są znacznie skromniejsze, by nie rzec – porządkujące, choć mam nadzieję, że właśnie owe filologiczne „porządki” pozwolą w przyszłości na podjęcie bardziej gruntownych badań. Skupię się bowiem jedynie na najwcześniejszych jezuickich przekładach pism Ludwika na język polski, ściślej zaś – na problemie ich atrybucji, mniej oczywistej, niż się to zwykle przyjmować, i mam nadzieję, że postępując tym tropem, odsłonię dwa nieznanne dotychczas tłumaczenia. Pytania o to, kto, kiedy, co, w jakim środowisku i w jakim celu tłumaczył, to jednak kluczowe kwestie kulturowej historii przekładu, będące warunkiem (przyszłych) wiarygodnych interpretacji⁷.

* * *

Najwcześniejszy polski przekład tekstu Ludwika z Granady sporządził, co potwierdza każde kompendium bibliograficzne, Stanisław Warszawicki (ok. 1530–1588). Jego *Przewodnik grzesznych ludzi, który to wszystko pokazuje, co ma chrześcijanin czynić od początku nawrócenia swego aż do doskonałości* jest tłumaczeniem *Guía de pecadores*⁸. Pracę

zaznaczając zarazem, że rozpoznanie duchowości ostatnich dekad XVI stulecia pozostaje postulatem badawczym. Jednocześnie zauważał znaczący wpływ pism Ludwika z Granady (w spolszczeniach sporządzonych głównie przez jezuitów) na duchowość benedyktynek reformy chełmińskiej; ibidem, s. 78. Na temat benedyktyńskiej recepcji pism Ludwika zob. np. J. Gwioździk, *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*, Katowice 2001, s. 121.

⁷ Na temat kulturowej historii przekładu zob. m.in. *Cultural Translation in Early Modern Europe*, ed. by P. Burke, R. Po-Chia Hsia, Cambridge–New York 2007; *Translation and the Book Trade in Early Modern Europe*, ed. by J. M. Pérez Fernández, E. Wilson-Lee, Cambridge 2014; *Early Modern Cultures of Translation*, ed. by K. Newman, J. Tylus, Philadelphia 2015.

⁸ [Ludwik z Granady], *Przewodnik grzesznych ludzi, który to wszystko pokazuje, co ma chrześcijanin czynić od początku nawrócenia swego aż do doskonałości*. Niedawno z hiszpańskiego języka na włoski, a teraz dopiero z włoskiego na polski przełożony z dostatecznym rejestrzykiem na końcu, tł. S. Warszawicki, druk. Mateusza Siebeneichera: Kraków 1567; egz. BK, sygn. Cim.O.158. Zob. K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 1–38, Kraków 1890–1916, tu t. 17, s. 331; C. Sommervogel,

Warszewickiego jeszcze w wieku XVI przedrukowywano dwukrotnie (1570, 1579), za każdym razem w krakowskiej oficynie Mateusza Siebeneichera, co wskazuje na to, że drukarz chętnie dyskontował popularność tego dziełka. Podstawą przekładu, co ustaliła jeszcze S. Ciesielska-Borkowska, była włoska translacja pierwszej redakcji traktatu Ludwika, a więc właśnie jedno z tych wydań, które publikowane były już po tym, jak *Guía de pecadores* trafiła na hiszpański indeks⁹. Ta redakcja oceniana jest znacznie niżej – w dużej mierze ze względów literackich – niż późniejsza, „oczyszczona”¹⁰.

Warszewicki, niewątpliwie jedna z najwybitniejszych osobowości w Rzeczypospolitej drugiej połowy stulecia, wstąpił do Towarzystwa Jezusowego dokładnie w tym samym roku, w którym w Krakowie ukazał się *Przewodnik grzesznych ludzi*. W przedmowie do tego dzieła przedstawia się jeszcze jako scholastyk gnieźnieński. Ten *homo trium linguarum*, znakomity humanista, mający za sobą studia w Wittenberdze i Padwie oraz stosunkowo świeżą konwersję z luternizmu, od pięciu lat był już wówczas duchownym katolickim, kanonikiem i kanclerzem kapituły poznańskiej¹¹. Ale też – jak twierdził Jan Korytkowski – od dwóch lat utrzymywał kontakty z przybyłymi niedawno do Braniewa jezuitami, zawdzięczał im pewne lektury, w tym np. *Exercitia spiritualia* św. Ignacego¹². Być może wśród tych użyczanych mu książek był również włoski przekład *Guía de pecadores*?¹³

Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, t. 8, Bruxelles–Paris 1898, szp. 995; *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”. Piśmiennictwo staropolskie*, t. 3, red. R. Pollak [et al.], Warszawa 1965, s. 380; *Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 5, red. R. Loth [et al.], Warszawa 2004, s. 24.

⁹ S. Ciesielska-Borkowska, op. cit., s. 116.

¹⁰ A. Huerga, op. cit., s. 551–555.

¹¹ J. Korytkowski, *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych. Podług źródeł archiwalnych*, t. 4, Gniezno 1883, s. 226–237; S. Bednarski, *Warszewickiego pochodzenie, studia w Wittenberdze i w Padwie*, w: *Studia z dziejów kultury polskiej*, red. H. Barycz, J. Hylewicz, Warszawa 1949, s. 243–255; J. Poplatek, *Ks. Stanisław Warszewicki*, „Przegląd Powszechny”, 65, 1948, 226, 7–8, s. 61–72.

¹² J. Korytkowski, op. cit., s. 229.

¹³ W księgozbiornie kolegium jezuitckiego w Braniewie, zrabowanym przez Szwedów podczas potopu, znajdowało się co najmniej piętnaście różnych edycji dzieł Ludwika z Granady; zob. J. Trypućko, *The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala*, t. 2, wyd. M. Spandowski, S. Szyller, Warszawa–Uppsala 2007, s. 279–283.

Przewodnik grzesznych ludzi nie został dedykowany żadnemu możnemu patronowi czy też patronce, co czyni go dziełkiem dość wyjątkowym, jeśli wziąć pod uwagę kolejne przekłady i edycje prac Ludwika. Bardzo interesująca przedmowa, jaką Warszewicki opatrzył swoją translację, jest adresowana po prostu do „Czytelnika wszego”, któremu tłumacz ofiaruje owoce swego trudu. Wywód, jaki tu zawarł, jest krótki i bardzo konkretny. Otóż chrześcijaństwo wymaga ukształtowania w sobie dwóch postaw: wiary oraz otwarcia się na wolę Bożą. Obecnie, argumentuje Warszewicki, skupiamy się zanedbto się na tym pierwszym, czyli na doktrynie, zaniedbując to drugie: „Teraz wywody około wiary przeciągnęły, a druga część około powinności żywota chrześcijańskiego i posłuszeństwa wolej Bożej osłabiała, i ludzie jej za tym nowych nauk zatrześnieniem nie tak radzi przymują, a też jedno łatwiej niżli drugie przychodzi”¹⁴. Tymczasem akcent należy położyć na pobożność i świętość życia, a za tym pójdzie właściwe rozeznanie w sprawach doktrynalnych. *Przewodnik* ma pomóc właśnie w ugruntowaniu świętości, a sens swej pracy widzi Warszewicki w tym, że o zagadnieniach tych „mało [...] polskim językiem pisano”¹⁵. Kontemplacja ma zatem wyprzedzać kontrowersję i być może nawet eliminować jej potrzebę. To podejście, które rzadko przecież (w czym upatrywać należy szkodliwy stereotyp) kojarzymy z jezuitami¹⁶.

Tłumacz jednoznacznie więc rekomenduje dzieło Ludwika (którego imię wszakże nie zostaje wymienione) jako praktyczny poradnik z zakresu życia wewnętrznego, co rzeczywiście wydaje się nowością w piśmiennictwie polskim tego czasu. Już z tej racji, że jest to tekst wernakularny, staje się też jasne, że zwrot do „Czytelnika wszego” to przede wszystkim zwrot do świeckich, tak jak w wypadku oryginalnych pism hiszpańskiego dominikanina.

Pod koniec listopada 1567 r. Warszewicki, mając lat blisko czterdzieści, rozpoczął w Rzymie nowicjat jezuicki. Wśród nowicjuszy był wówczas św. Stanisław Kostka, przyszły generał zakonu Claudio Acquaviva i jego bratanek Rodolfo, już półtora roku później pojawili się kolejni ważni przybysze z Polski: Piotr Skarga i Szymon Wysocki.

¹⁴ [Ludwik z Granady], *Przewodnik grzesznych ludzi*, k. A3ver.–A4rec.

¹⁵ Ibidem, k. [A5ver.–A7ver.].

¹⁶ Na temat relacji między pierwszymi jezuitami a protestantami zob. R. A. Maryks, *Protestantism and Early Jesuits*, w: *Encounters between Jesuits and Protestants in Africa*, ed. by R. A. Maryks, F. Mkenda, Leiden 2018, s. 3–10.

Warszewicki przebywał w Rzymie do początku 1570 r., kiedy to wrócił do ojczyzny¹⁷. Po krótkich pobytach w Poznaniu, Pułtusku i Warszawie, z woli generała Francisca de Borja już w lipcu udał się do Wilna – powierzono mu organizację kolegium, przyszłej Akademii¹⁸. Tam pozostał – jako rektor – do 1578 r., gdy wysłano go do Szwecji, gdzie miał troszczyć się o katolickie wychowanie młodego Zygmunta Wazy. W tej wyprawie towarzyszył mu poznany w Rzymie, młodszy o lat kilkanaście Wysocki¹⁹.

Od czasu wydania *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera przyjmuje się, że Warszewicki na rok przed wyjazdem do Szwecji ogłosił jeszcze jeden przekład dzieła Ludwika z Granady, czyli *Zwierziadło człowieka krześcijańskiego*²⁰. Jest to, jak później ustaliła S. Ciesielska-Borkowska, spolszczenie wybranych medytacji wieczornych z *Libro de la oración y meditación*²¹.

K. Estreicher uzasadnił zaproponowaną przez siebie atrybucję następująco: „W tytule powołany *Przewodnik grzesznych* wyszedł w 1567 r. w przekładzie Warszewickiego. Zatem i to dzieło tłumaczył Stan[isław] Warszewicki, który później został jezuitą, i jego to może przywodzi (za Siarczyńskim) Jocher 4208 (*Zwierziadło człowieka chrześcijańskiego* 1598)”²².

Badacz nie odniósł się w swym wywodzie do cennego, ale obfitującego w rozmaite błędy i nieścisłości leksykonu Józefa Browna *Biblioteka pisarzy asystencyj polskiej Towarzystwa Jezusowego*, tam bowiem dostrzegłby pewną sprzeczność: J. Brown przypisał dzieło jednocześnie dwóm tłumaczom – Warszewickiemu oraz Wysockiemu²³.

¹⁷ T. Wierzbowski, *Krzysztof Warszewicki 1543–1603 i jego dzieła*, Warszawa 1887, s. 51–54.

¹⁸ L. Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1, Rzym 1984, s. 45.

¹⁹ S. Obirek, *Antonio Possevino SJ i jego misja do Szwecji*, „Nasza Przeszłość”, 88, 1997, s. 95.

²⁰ [Ludwik z Granady], *Zwierziadło człowieka krześcijańskiego, to jest Rozmyślenia nabożne na każdy dzień przez cały tydzień [...] Autora tegoż, co i „Przewodnik”, przedtym z hiszpańskiego na włoskie, a teraz nowo z włoskiego na polskie przelożone*, druk. Malchera Nehringa: Poznań 1577; egz. BN, sygn. SD XVI.O.438. Dzieło to wyszło drukiem bez większych zmian jeszcze trzykrotnie: w 1585 r. w Poznaniu w oficynie Jana Wolraba, w 1594 r. w drukarni akademickiej w Wilnie oraz w 1598 r. u Andrzeja Piotrkowczyka w Krakowie.

²¹ S. Ciesielska-Borkowska, op. cit., s. 120–121.

²² K. Estreicher, op. cit., t. 17, s. 333.

²³ J. Brown, *Biblioteka pisarzy asystencyj polskiej Towarzystwa Jezusowego*, tł. W. Kiejnowski, Poznań 1862, s. 416, 440.

Za K. Estreicherem wszyscy kolejni bibliografowie i badacze przyjęli jednak bez dalszych dociekań autorstwo Warszewickiego²⁴.

Bibliograf swoje rozumowanie oparł na informacji zawartej w rozwiniętym tytule dzieła: „Autora tegoż, co i *Przewodnik*, przedtym z hiszpańskiego na włoskie, a teraz nowo z włoskiego na polskie przełożone”. Problem polega jednak na tym, że formuła ta nie odnosi się do tłumacza, ale raczej – do autora oryginału, czyli Ludwika z Granady. Potwierdza to przedmowa, w której pojawia się jakże podobne, lecz już o wiele bardziej jednoznaczne sformułowanie: te książki „napisał językiem hiszpańskim tenże autor, co i *Przewodnika*, to jest Ludwik z Granaty, znamenity kaznodzieja Zakonu św. Dominika, które potym dla ich zacności z hiszpańskiego na włoski, a teraz na ostatek z włoskiego na polski są przełożone”²⁵.

Przedmowę kończy zdanie: „Dan w Poznaniu w *Collegium Societatis Iesu* w Przewodną Niedzielę roku od Narodzenia Pańskiego 1577. W[aszej] M[iłości] we wszem życzliwy sługa w Panie Krystusie, jeden kapłan z zebrania P[ana] Jezusowego”. Warto w tym kontekście przypomnieć, że wydany dziesięć lat wcześniej przekład *Przewodnika* Warszewicki podpisał swoim imieniem. A także to, że w 1577 r. był rektorem w Wilnie, nie zaś w Poznaniu. Zaproponowaną przez K. Estreichera atrybucję wspierać miała jedynie informacja zawarta w formule tytułowej – w moim przekonaniu, niewłaściwie zinterpretowana. Kandydatura Warszewickiego jako tłumacza nie znajduje też oparcia w tym, co wiemy o jego biografii, ani też we właściwym mu obyczaju podpisywania swoich (nielicznych zresztą) prac. *Zwierzciadła* nie wymienia wśród dzieł Warszewickiego również *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu*²⁶. Kto zatem przełożył to dzieło Ludwika z Granady? By to wyjaśnić, trzeba wrócić do wydarzeń z początków istnienia kolegium poznańskiego.

²⁴ C. Sommervogel, op. cit., t. 8, szp. 995; *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 3, s. 380; *Dawni pisarze polscy*, t. 5, s. 24. Jedynie C. Sommervogel dostrzegł i odnotował sprzeczność zawartą w kompendium J. Browna, uznał jednak słuszność propozycji atrybucyjnej K. Estreichera. O *Zwierzciadła* jako o przekładzie Warszewickiego pisały też S. Ciesielska-Borkowska, op. cit., s. 120–21; A. Bielak, op. cit.

²⁵ [Ludwik z Granady], *Zwierzciadło człowieka krześcijańskiego*, k. J1rec.–ver.

²⁶ P. Ribadeneira, Ph. Alegambe, N. Southwell, *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu* [...], typ. Iacobi Antonii de Lazzaris Varesii: Romae 1576, s. 746; zdigitalizowany egzemplarz Biblioteki Narodowej w Pradze, https://books.google.pl/books?id=IAkdtT1dCmwC&hl=pl&source=gbs_navlinks_s (7 XII 2022).

Zaczęło ono funkcjonować w 1573 r., ale już w 1571 r. do Poznania przybyli pierwsi jezuita: Jakub Wujek i Szymon Wysocki. Obok pracy organizacyjnej i duszpasterskiej Wujek rozwijał też coraz bardziej intensywną twórczość pisarską: pracował nad *Postyllą*, tłumaczył katechizm Piotra Kanizjusza, a następnie drugi, autorstwa Diega de Ledesmy. W liście generała Francisca de Borja z 17 września 1571 r. Wujek, wspominając Wysockiego, informował generała, że właśnie **przełożyli** („Catechismum seu Doctrinam Christianam D[oc]toris Ledesmae polonicam **fecimus** [...]”) na język polski ten ostatni katechizm²⁷. Rękopiśmienna *Historia Societatis Jesu in Polonia ad annum 1572* zawiera informację o tym, iż został on w 1572 r. wydany drukiem i dedykowany rajcom poznańskim²⁸. Edycja ta wprawdzie nie jest dziś znana, lecz zachowały się egzemplarze trzech późniejszych. Oprócz tekstu samego katechizmu znajduje się w nich stała kolekcja „dodatków”, obejmująca kilka modlitw i tekst zatytułowany *Krótki obyczaj spowiedzi dla tych, którzy często używają tego sakramentu, z włoskiego na polskie przełożony*. Dokładniejsza analiza, którą niedawno podjęłam wraz z Robertem A. Maryksem, pozwoliła ustalić, że zarówno *Krótki obyczaj spowiedzi*, jak i dwie modlitwy są tłumaczeniami, sporządzonymi oczywiście z mediacją przekładu włoskiego, fragmentów z *Memorial de la vida Christiana* Ludwika z Granady²⁹. *Krótki obyczaj spowiedzi* okazał się przekładem końcowego fragmentu części drugiej pierwszego tomu *Memorial* (tekst ten opatrywano w wydaniach włoskich pod tytułem *Un breve modo di confessione per le persone che si confessano spesso*)³⁰, a *Modlitwa przed przystępowaniem*

²⁷ *Korespondencja księdza Jakóba Wujka z Wągrowca z lat 1569–1596*, wyd. J. Sygański, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, 44, 1917, s. 317.

²⁸ M. Bednarz, *Jezuici a religijność polska (1564–1964)*, „Nasza Przeszłość”, 20, 1964, s. 162–163; M. Korzo, *Polski przekład katechizmu Jakuba Ledesmy i jego wpływ na tradycję unicką w XVII wieku*, OiRwP, 48, 2004, s. 150.

²⁹ M. Hanusiewicz-Lavallee, R. A. Maryks, *The Earliest Polish Translation of a Jesuit Catechism*, w: *Early Modern Catholicism and the Printed Book: Agents – Networks – Responses*, ed. by J. Kiliańczyk-Zięba, M. Komorowska, Leiden 2024, s. 284–285 (w druku).

³⁰ *Krótki obyczaj spowiedzi dla tych, którzy często używają tego sakramentu, z włoskiego na polskie przełożony*, w: D. Ledesma, *Nauka chrześcijańska albo Katechizmik dla dzieci [...]*, [tł. J. Wujek, S. Wysocki], [druk. Aleksego Rodeckiego]: Kraków [ok. 1600]; egz. BCz, sygn. Cim. 2462 I., k. F3rec.–G3ver.; Luigi di Granata, *Memoriale della vita Christiana, nel quale si tratta tutto quello che deve fare un Cristiano dal principio della conversione fin’ alla perfettione [...]*, Giovanni de Boi: Napoli 1567, k. 141ver.; zdigitalizowany egzemplarz Biblioteca Nazionale

oraz *Dziękowanie po przyjęciu Ciała Pańskiego* to fragmentaryczne tłumaczenia medytacji eucharystycznych zaczerpniętych z tomu drugiego *Memorial*³¹.

Można oczywiście zastanawiać się, który z dwóch jezuickich tłumaczy – Wujek czy Wysocki – dokonał przekładu tych fragmentów pism Ludwika z Granady. Podpowiedzi udziela Jana Wielewickiego historia domu zakonnego u św. Barbary w Krakowie, wymieniająca wśród dzieł Wysockiego *Methodus confitendi pro his qui frequenter sacramenta usurpant*, oraz późniejsza *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu*, dla której kronika Wielewickiego była jednym ze źródeł³². Ten bardzo cenny dykcyjnarz pisarzy jezuickich, poszerzany i rozbudowywany w kolejnych edycjach, począwszy od pierwotnego *Catalogus scriptorum religionis Societatis Jesu* Pedra de Ribadeneiry³³, bywa źródłem nie zawsze łatwym do wykorzystania, gdyż pamiętać trzeba, że wszystkie tytuły, także te polskie, pojawiają się tu w przekładzie łacińskim, co w oczywisty sposób utrudnia identyfikację dzieł. Był to zapewne jeden z powodów, dla których do tej pory uważano, że *Methodus confitendi* to utwór zaginiony lub zgoła nieistniejący³⁴. Drugim powodem jest to, że co najmniej kilka tekstów Wysockiego

di Napoli, https://books.google.pl/books?id=D6GfVPWDFaEC&hl=pl&source=gbs_navlinks_s. (7 XII 2022). Na temat edycji Rodeckiego zob. A. Kawecka-Gryczowa, *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego. Dzieje i bibliografia*, Wrocław 1974, s. 40, 43, 161.

³¹ [1] *Modlitwa przed przystępowaniem*, w: D. Ledesma, op. cit., k. [H7]rec.–[J2]rec.; Luigi di Granata, *Inanzi alla sacra comunione per suegliare nell'anima timore, & amore di questo santissimo sacramento*, w: idem, *Seconda parte del Memoriale della vita Christiana [...] nel quale si comprendono li tre ultimi trattati gia promessi nella prima parte [...] novamente tradotto in lingua Italiana con li luoghi della Sacra Scrittura da un padre della Compagnia di Giesu*, Giovanni de Boi, Napoli 1569, k. 156ver.–164rec.; zdigitalizowany egzemplarz Biblioteka Nazionale di Napoli, https://books.google.pl/books?id=SEdeAKIFDXoC&hl=pl&source=gbs_navlinks_s (7 XII 2022); [2] *Dziękowanie po przyjęciu Ciała Pańskiego*, w: D. Ledesma, op. cit., k. K1ver.–K5rec.; Luigi di Granata, *Un'altra molto divota meditatione*, w: idem, *Seconda parte del Memoriale della vita Christiana*, k. 175ver.–177ver.

³² J. Wielewicki, *Dziennik spraw domu zakonnego oo. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od r. 1620 do r. 1629 (włącznie)*, Kraków 1899, s. 96; P. Ribadeneira, Ph. Alegambe, N. Southwell, op. cit., s. 744.

³³ Na temat relacji między *Catalogus* a *Bibliotheca scriptorium Societatis Jesu* oraz zawartych w obu dziełach informacji o polskich pisarzach jezuickich zob. J. Nowaszczyk, *Polacy w opracowaniu bibliograficznym Piotra Ribadeneiry*, w: *Iesuitae in Polonia – Poloni Iesuitae. Piśmiennictwo łacińskie czasów nowożytnych*, red. J. Nowaszczyk, Szczecin 2017, s. 137–158.

³⁴ K. Estreicher, op. cit., t. 33, s. 476; L. Grzebień, *Wysocki Szymon*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 487.

wymienianych przez dawnych bibliografów nie funkcjonowało jako druki samodzielne, lecz były one właśnie „dodatkami” do większych dzieł – dokładnie tak jak *Krótki obyczaj powieści*.

A zatem już około 1572 r. w kolegium poznańskim widzimy jezuickiego pisarza, który tłumaczy z włoskiego niewielkie fragmenty pism Ludwika z Granady.

Wysocki należy do tych twórców staropolskich, którzy zostali niemal całkowicie zapomniani przez współczesnych (ale też dawniejszych) badaczy³⁵. Autor około trzydziestu mniejszych i większych przekładów, był – obok Flamanda, Fransa de Smidta – jednym z najbardziej płodnych tłumaczy jezuickich³⁶. W Polsce nie doczekał się jednak nawet osobnego hasła w *Nowym Korbucie* czy w będącym jego kontynuacją kompendium *Dawni pisarze polscy*, a ogromny dorobek Wysockiego nie stał się do tej pory przedmiotem dosłownie żadnego odrębnego studium. Jest autorem w pewnym sensie nieistniejącym.

Urodził się w 1546 r. na Pokuciu, w rodzinie szlacheckiej, pięczętującej się herbem Odrowąż. Aż dwóch jego braci wybrało drogę zakonną, wstępując do franciszkanów, siostra zaś stała się matką przyszłego biskupa kamienieckiego i zarazem protektora jezuitów, Jana Andrzeja Próchnickiego. Po studiach w Akademii Krakowskiej przyjął święcenia diakonatu we Lwowie, gdzie zaprzyjaźnił się z Piotrem Skargą. Razem rozpoczęli nowicjat w Rzymie w lutym 1569 r. W latach 1571–1578 przebywał w Poznaniu, wnosząc poważny wkład w organizację kolegium, wytrwale katechizując oraz posługując chorym w okresie nawiedzającej miasto zarazy. Wraz z Warszawickim wyprawił się do Szwecji, gdzie – jak twierdzą jezuicy biografowie – z bezkompromisową surowością zabiegał o utrzymanie królewicza Zygmunta przy wierze katolickiej³⁷. Po powrocie (1581) przebywał przez jakiś czas w Krakowie, po czym wysłano go do Rzymu, gdzie

³⁵ O niektórych aspektach jego twórczości wspominały jedynie: J. Miszalska, *Z ziemi włoskiej do Polski. Przekłady z literatury włoskiej w Polsce do końca XVIII wieku*, Kraków 2015, passim; eadem, *Siedemnastowieczne polskie tłumaczenia jezuickich relacji z misji na dalekim Wschodzie w kontekście problematyki przekładu*, „Przekładaniec”, 2018, 36, s. 25–43; M. Piskała, *Długie trwanie nowości. Rzecz o niektórych dawnych przekładach powstałych w kręgu polskich jezuitów*, w: *Sarmackie theatrum*, t. 8: *W poszukiwaniu nowości*, red. M. Barłowska, M. Walińska, Katowice 2020, s. 183–185.

³⁶ P. Burke, *Cultures of Translation in Early Modern Europe*, w: *Cultural Translation in Early Modern Europe*, s. 17.

³⁷ K. Niesiecki, *Korona polska przy złotej wolności starożytnymi rycerstwa polskiego i Wielkiego księstwa Litewskiego klejnotami [...] ozdobiona [...]*, t. 4, druk. Collegium Societatis Iesu: Lwów 1743, s. 617; egz. BJ, Berol. Sygn. Ud 5062/2.

został penitencjarzem pielgrzymów polskich. Nie trwało to jednak długo, ponieważ już w 1584 r. był w Wilnie, gdzie pozostał do końca stulecia. Jego kolejne placówki to Lublin, Kalisz i wreszcie Kraków, gdzie w domu przy kościele św. Barbary spędził ostatnie lata swego życia. Umarł w 1622 r., dokładnie w trzy miesiące po kanonizacji dwóch współżalycieli jezuitów, Ignacego Loyoli i Franciszka Ksawerego³⁸.

Powróćmy teraz do zagadki autorstwa *Zwierziadła człowieka krześcijańskiego*. Dziełko, jak wiadomo, zostało wydane w poznańskiej oficynie Melchiora Nehringa, ale też opatrzone jest przedmową, która wyraźnie je wpisuje w – by tak powiedzieć – krąg interesów poznańskiego kolegium. Dedykowane zostało Katarzynie z Kościeleckich Opalińskiej, córce wojewody sieradzkiego i małżonce Andrzeja Opalińskiego, który od 1574 r. piastował urząd marszałka nadwornego, a wkrótce miał też zostać starostą wielkopolskim³⁹. Ojciec Katarzyny, już wówczas nieżyjący, był przyrodnim bratem biskupa poznańskiego Łukasza Kościeleckiego. Zarówno biskup, jak i marszałek byli szczególnie dobrymi kolegami kolegium poznańskiego i są w tym kontekście często wspomniani w *Annales Collegii Posnaniensis*⁴⁰. Autor przedmowy zwraca się do Katarzyny w imieniu kolegium, często zresztą używając liczby mnogiej i wyraźnie uważa się za reprezentanta domu poznańskiego.

Przedmowa, jak już wspomniałam, odślania tożsamość hiszpańskiego autora, ale też zawiera interesującą informację o samym przedkładzie:

Acz autor w książkach swych położył dwojake rozmyślenia – jedno o Męce Pańskiej, także na każdy dzień w tydzień rozdzielone, a drugie te, które tu podawamy, wszakże się tu one pierwsze dla pewnych przyczyn opuścili, a nawiczej dlatego, że te i łacniejsze, i potrzebniejsze, i same uczynią książki dosyć dostateczne. Wszakoz i o Męce Pańskiej rozmyślenia czasu swego, będzie-li potrzeba, będą się także przelożyć mogły⁴¹.

³⁸ Zob. L. Grzebień, op. cit., s. 486–488; A. P. Bieś, *Wysocki Szymon*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, szp. 1082.

³⁹ Na temat Opalińskiego zob. M. Zwierzykowski, *Andrzej z Bnina Opaliński herbu Łodzia (1540–1593). Marszałek wielki koronny i starosta generalny Wielkopolski*, w: *Księgozbiór wielkopolskiego magnata: Andrzej Opaliński (1540–1593)*, red. A. Wagner, Poznań 2011, s. 17–55.

⁴⁰ *Kronika jezuitów poznańskich (młodsza)*, t. 1: 1570–1653, oprac. L. Grzebień, J. Wiesiołowski, Poznań 2004, s. 2–3, 39–40, 45, 47–48, 50, 59, 66, 87.

⁴¹ [Ludwik z Granady], *Zwierziadło człowieka krześcijańskiego*, k. J3rec.

W istocie, zawarte w *Zwierzciadle* teksty są swobodnym przekładem medytacji wieczornych z cyklu rozmyślań przeznaczonych na każdy dzień tygodnia, wydawanych bądź osobno, bądź jako pierwsza część *Libro de la oración y meditación*. Jak słusznie zauważyła S. Ciesielska-Borkowska, tłumacz, który w przedmowie pisze, że dzieło zatytułowane było pierwotnie „Barzo nabożne rozmyślania przez tydzień”, zdaje się tym samym wskazywać na włoski przekład autorstwa Pietra Laura jako podstawę swego tłumaczenia: *Devotissime meditationi per i giorni della settimana*⁴². Medytacje wieczorne („per la notte”), które zostały przełożone przez „jednego kapłana z Zebrania P[ana] Jezusowego”, stanowią najobszerniejszą część całego tomu, zajmując tu ponad sto stron⁴³. Jest to zresztą przekład dość swoisty, mamy tu bowiem raczej do czynienia z bardzo samodzielną kompilacją przedsięwziętą przez polskiego autora, który swobodnie łączy różne fragmenty medytacji Ludwika, tworząc z nich nowe całości. Technika ta, co warto podkreślić, bardzo odbiega od „linearnego” i wiernego przekładu w *Przewodniku grzesznych ludzi* Warszewickiego⁴⁴.

Oprócz medytacji wieczornych *Devotissime meditationi* zawierają nieco mniej obszerne propozycje rozmyślań „per la mattina”⁴⁵. Czy jezuicki tłumacz, zapowiadający późniejszą publikację ich przekładu polskiego, dotrzymał swej obietnicy? Do tej pory nikt takiej translacji nie zidentyfikował, tymczasem to ona właśnie stanowi najsilniejszą przesłankę pozwalającą rozwikłać zagadkę atrybucji *Zwierzciadła*.

W 1588 r. w wileńskiej oficynie Jana Karcana wydane zostało dzieło zatytułowane *Fortka niebieska to jest Dzielne ćwiczenia żywota duchownego*⁴⁶. Choć strona tytułowa znów wskazywała na „jednego

⁴² Luigi di Granata, *Devotissime meditationi per i giorni della settimana tanto per la mattina, come per la sera*, trad. Pietro Lauro, Gabriel Giolito: Vinegia 1572; egz. Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze, sygn. MAGL. 5.6.458/a. Zob. S. Ciesielska-Borkowska, op. cit., s. 129; A. Bielak, op. cit., s. 132. Jak zauważa S. Munari, wydając dzieła Ludwika z Granady, tworzył nowe struktury kompozycyjne, by zapewnić sobie przychylność zarówno władz kościelnych, jak i publiczności spragnionej literatury służącej pogłębieniu indywidualnej pobożności; zob. S. Munari, *Translation, Re-writing and Censorship during the Counter-Reformation*, w: *Translation and the Book Trade in Early Modern Europe*, s. 196.

⁴³ Luigi di Granata, *Devotissime meditationi*, s. 90–214.

⁴⁴ Por. S. Ciesielska-Borkowska, op. cit., s. 116–117.

⁴⁵ Luigi di Granata, *Devotissime meditationi*, s. 15–89.

⁴⁶ [G. P. Besozzi, Ludwik z Granady], *Fortka niebieska to jest Dzielne ćwiczenia żywota duchownego, w których kto się będzie chciał ćwiczyć, doskonałości chrześcijańskiej snadnie może dostąpić. Te złożyła i w nich się ćwiczyła panna niektóra*

kapłana *Societatis Iesu*” jako tłumacza, to przedmowa, skierowana do Katarzyny z Tęczyńskich, małżonki Krzysztofa „Pioruna” Radziwiłła, tym razem podpisana została pełnym imieniem i nazwiskiem: Szymona Wysockiego. Książka w swej zasadniczej części zawiera przekład *Prattica spirituale d'una serva di Dio* Giovanniego Pier Besozziego, ale opatrzona jest też dodatkiem zatytułowanym *Niektóre rozmyślenia o Męce Pańskiej na każdy dzień do tegodnia rozdzielone, z hiszpańskiego na łaciński, a teraz na polski język przełożone*⁴⁷. Ten właśnie tekst okazał się tłumaczeniem (lub też, podobnie jak w *Zwierzciadle*, kompilacją przekładową) medytacji porannych z *Devotissime meditationi*. A zatem Wysocki – bo to w nim, a nie w Warszewickim trzeba widzieć tłumacza *Zwierzciadła* – dotrzymał obietnicy złożonej jeszcze przed wyjazdem do Szwecji i przełożył również rozmyślenia Ludwika „per la mattina”. Za jego autorstwem obu tych tekstów przemawia właściwie wszystko: argumenty dotyczące czasu i środowiska, w którym przekład powstał, jednolity charakter kompilacyjnej formy obu translacji, ich wzajemna komplementarność, fakt, że tłumacz *Zwierzciadła* zapowiedział przekład medytacji porannych, a zostało to zrealizowane w tekście podpisanym już nazwiskiem Wysockiego, również to, że Wysocki kilka lat wcześniej tłumaczył fragmenty pism Ludwika dla potrzeb kolekcji tekstów zebranych w katechizmie Ledesmy, nawet charakterystyczny dla wczesnych przekładów Wysockiego obyczaj ukrywania swego nazwiska za formułą „kapłan *Societatis Iesu*”.

Ale jest jeszcze jeden argument. Otóż zarówno Jan Wielewicki w *Historici diarii domus professae Societatis Iesu Cracoviensis*, jak i *Bibliotheca scriptores Societatis Iesu* wymieniają wśród dzieł przekładowych Wysockiego „Speculum hominis Christiani Ludovici Granatensis” oraz „Puncta Passionis Dominicae”⁴⁸. To ostatnie dzieło było w jezuickich bibliografiach albo ignorowane, albo uznawane za

zakonna we Włoszech, które naprzód językiem włoskim z rozkazania biskupa kremeńskiego napisano, potym w rozmaite języki dla pożytków ich, które w ludziach czyniły, przełożono, na ostatek i na polskie przez jednego kapłana Societatis Iesu przetłumaczono. [...] Przydano niektóre nabożne ćwiczenia, a osobliwie przez cały tydzień o Męce Pańskiej rozmyślenia, tł. S. Wysocki, druk. Jana Karcana: Wilno 1588; egz. BO, sygn. XVI.O.344. Książka miała też drugie wydanie w Krakowie u Andrzeja Piotrkowczyka w 1599 r.

⁴⁷ Ibidem, s. 200–247.

⁴⁸ J. Wielewicki, op. cit., s. 96–97; P. Ribadeneira, Ph. Alegambe, N. Southwell, op. cit., s. 744.

zaginione, podczas gdy *Zwierzciadło* – za K. Estreicherem – przypisywano Warszewickiemu⁴⁹.

Co zastanawia w przekładzie medytacji pasyjnych „per la mattina”, to podana przez Wysockiego informacja, że został on sporządzony z łaciny. W wypadku *Zwierzciadła* tłumacz twierdził, iż podstawą tłumaczenia była wersja włoska. Można w tym kontekście stawiać rozmaite hipotezy, a więc np. domniemywać, że reprezentowała ona jeszcze pierwszą redakcję tekstu, tak więc słuszniej było ją zastąpić łacińskim przekładem redakcji drugiej. Na tym etapie badań jest to jednak wyłącznie spekulacja.

Wysocki miał ponownie tłumaczyć pisma Ludwika z Granady w dziełku *O dwanastu przywilejach albo dobrodziejstwach ludzi pobożnych*, tym razem ujawniając w tytule imię hiszpańskiego dominikanina, swoje zaś sprowadzając jedynie do inicjałów⁵⁰. Ta niewielka książeczka wyszła w Krakowie w oficynie Mikołaja Loba, pozbawiona dedykacji i jakiegokolwiek paratekstu. Autorstwo Wysockiego potwierdzają zarówno Wielewicki, jak i autorzy *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu*, nie wspominając jednak wcale o tym, jakoby miało to być tłumaczenie tekstów wyjętych z pism hiszpańskiego dominikanina⁵¹. I rzeczywiście, raczej nie jest, na co zwróciła już uwagę S. Ciesielska-Borkowska⁵². Dostrzega ona wprawdzie podobieństwo struktury i pewnych motywów do rozdziałów XII–XXIII w drugiej redakcji *Guía de pecadores*, ale mówić tu można najwyżej o inspiracji, nie zaś o przekładzie.

Nie wykluczałabym jednak, że dalsze badania ujawnią kolejne, fragmentaryczne przekłady pism Ludwika z Granady wśród innych, jakże licznych i całkowicie przecież niebadanych dzieł Wysockiego. Jego zainteresowanie dziełami hiszpańskiego dominikanina, choć także innych hiszpańskich pisarzy ascetyczno-mistycznych (a wymienić tu

⁴⁹ C. Sommervogel, op. cit., t. 8, szp. 995, 1319; L. Grzebień, op. cit., s. 487–488.

⁵⁰ Ludwik z Granady [?], *O dwanastu przywilejach albo dobrodziejstwach ludzi pobożnych, które Duchem Bożym Dawid prorok w Psalmie 22 „Pan mną rządzi etc.” opisuje. Stąd się pokazuje, jako sprawiedliwy człowiek nie tylko po śmierci będzie miał ono wieczne szczęście i błogosławieństwo, ale jeszcze na tym świecie też szczęście i błogosławieństwo swoje zacznie. Wyjęte z ksiąg w[ielebnego] o[jca] Ludwika Granaty Zakonu Kaznodziejskiego, a teraz na polskie przez ks[iędza] S. W. Societatis Iesu przełożone*, tł. S. Wysocki, druk. Mikołaja Loba: Kraków 1613; egz. BJ, sygn. 37081I.

⁵¹ J. Wielewicki, op. cit., s. 96; P. Ribadeneira, Ph. Alegambe, N. Southwell, op. cit., s. 744.

⁵² S. Ciesielska-Borkowska, op. cit., s. 120.

należy m.in. Francisca de Ávila, Francisca Ariasa czy Diega Álvareza de Paz), jest niewątpliwe, ale też ma pewne cechy znamienne, które znajdują wyraz w pracach translatorskich tego zapomnianego jezuitę. Ich kompilacyjny czy fragmentaryczny charakter, tak wyraźny w tłumaczeniach pism Ludwika z Granady, jest wykładnikiem intencji praktycznej, inspirującej jego twórczość. Pojmuje on ją jako kluczowy element swego apostołatu; książki Ludwika, już przez samego autora pomyślane jako podręczniki życia wewnętrznego, w przekładzie czy raczej redakcji Wysockiego stają się niemal instrukcjami, poradnikami, z których korzystać można łatwo (już choćby dlatego, że są krótsze) i z ich pomocą strukturyzować codzienne praktyki duchowe, organizować dzień chrześcijanina⁵³. Szczególnie chrześcijanina świeckiego. W przedmowie do *Fortki niebieskiej*, do której – jak wskazałam wyżej – Wysocki dołączył swój przekład medytacji porannych Ludwika z Granady, tak objaśniał on cele swego pisarskiego trudu: „Aby tedy lud stanu świeckiego rozumiał to, że jako ich Bóg do jednego ze wszystkimi świętymi królestwa swego wzywa, tak też im na tym świecie drogi doskonałości, wedle mocy i pojęcia ich, z łaski a dobroci swojej poznać i po niej biec nie broni”⁵⁴. Jeśli autora *Libro de la oración y meditación* nazywa się „teologiem świeckich” i zwraca się uwagę na jego duszpasterską wrażliwość na potrzeby religijne kobiet, to można to samo – *toutes proportions gardées* – powiedzieć również o Wysockim⁵⁵.

Przedkładając świeckim katolikom swe książki, jednocześnie zmagając się on z problemem braku instytucjonalnego pośrednika, który mógłby kontrolować ich interpretację: „Lecz tego nie w ten obyczaj mówię, żebym komu klasztorni gardzić, mistrzów duchownych nie słuchać i za mózgiem głowy swej iść, jakoby każdy sam przez się doskonałości dostąpić mógł, drogę ukazał”⁵⁶. Jego zabiegi kompilacyjne – redukcje i interpolacje oraz rozwinięte, autorskie przedmowy –

⁵³ Jak wskazuje R. A. Maryks, w podobny sposób sam św. Ignacy korzystał z dzieła *De spiritualibus ascentionibus* Zerbolta z Zutphen; zob. idem, *From the IJssel Valley to Paris and Rome via Montserrat*, „Church History and Religious Culture”, 101, 2021, 1, s. 33–60, <https://doi.org/10.1163/18712428-bja10015> (7 XII 2022).

⁵⁴ [G. P. Besozzi, Ludwik z Granady], op. cit. k. [5ver.].

⁵⁵ J. Aumann, *Louis of Granada: The Layman's Theologian*, „Angelicum”, 65, 1988, 4, s. 565–584; E. Rhodes, *Spain's Misfired Canon. The Case of Luis de Granada's "Libro de la Oración y Meditación"*, „Journal of Hispanic Philology”, 15, 1990, 1, s. 47.

⁵⁶ [G. P. Besozzi, Ludwik z Granady], op. cit., k. [4ver.].

można interpretować jako taki właśnie wewnątrztekstowy mechanizm kontroli, wspierający czytelnika-oranta w jego duchowych wysiłkach. Fascynacja duchowością kontemplacyjną nie zawsze przecież musiała owocować należycie. W *Annales Collegii Posnaniensis* w kilku miejscach mowa o szczególnej więzi między nawróconym z kalwinizmu Abrahamem Zbąskim a Wysockim, który był, jak się zdaje, jego kierownikiem duchowym. Gdy Zbąski umarł, jego żona „oskarżyła o. Wysockiego, że jej małżonek za radą i pod wpływem zachęt z jego strony oddał się jałowym rozmyślaniom, a zaniedbawszy gospodarstwo, zaciągnął liczne długi i sprowadził na siebie ciężką chorobę, a w końcu i śmierć”⁵⁷.

Wysockiemu, który dożył dość sędziwego jak na owe czasy wieku lat siedemdziesięciu sześciu, przyszło być świadkiem i uczestnikiem znaczących przemian w kierunkach rozwoju apostołatu oraz duchowości jezuickiej, charakteryzowanej przez bliskiego św. Ignacemu Jerónima Nadala jako współzależność oraz równoczesność kontemplacji i posługi duszpasterskiej (jezuita ma być „simul in actione contemplativus”)⁵⁸. Nowicjat Wysockiego i pierwsze lata w Towarzystwie przypadają na lata generalatu Francisca de Borja, który kładł szczególny nacisk na kształtowanie duchowości kontemplacyjnej i afektywnej, silnie zakorzenionej w rodzimej tradycji hiszpańskiej. Pisma Ludwika z Granady harmonijnie wpisywały się w ten nurt inspiracji i stanowiły jeden z jej najdojrzalszych owoców. Ale właśnie wątki kontemplacyjne stawały się też podstawą krytyki i oskarżeń o herezję, kierowanych pod adresem Towarzystwa z pozycji scholastycznych m.in. przez wspomnianego tu już Melchiora Cano. Zagrożenie wydawało się tym większe, że przecież propagowany przez pierwszych jezuitów model pobożności nie był bynajmniej modelem wewnątrzzakonnym, lecz kierowano go do wiernych świeckich, co naruszało ekskluzywizm dyskursu teologicznego. W istocie przecież nawet *Exercitia spiritualia* św. Ignacego, które powstały jeszcze przed założeniem Towarzystwa, adresowane były do świeckich chrześcijan. Generalat Everarda Mercuriana, pierwszego niehiszpańskiego przełożonego jezuitów, stojącego na czele Towarzystwa w latach 1573–1580, był czasem istotnych zmian w formacji jezuickiej. Nie tłumiąc całkowicie tendencji kontemplacyjnych, zaczęto silniej akcentować potrzebę dyscypliny

⁵⁷ *Kronika jezuitów poznańskich*, s. 46.

⁵⁸ J. O'Malley, *Saints or Devils Incarnate? Studies in Jesuit History*, Leiden 2013, s. 126.

i homogenizacji, zadania apostołskie, misje, wreszcie edukację, która wkrótce stała się jednym z najważniejszych obszarów działalności jezuitów⁵⁹. Ten „zwrot antymistyczny”, jak się go czasem określa⁶⁰, niewątpliwie stwarzał nowy kontekst dla jezuitów polskich pierwszej generacji, ukształtowanych – tak jak Wysocki – za generalatu Francisca de Borja, a więc w duchu pobożności kontemplacyjnej. Następca Mercuriana, Claudio Acquaviva, ponownie przywrócił równowagę między *actio* a *contemplatio*⁶¹. Twórczość translatorska Wysockiego uwidoczniła te przemiany; z jednej strony, ujawnia głębokie przywiązanie do modelu duchowości kontemplacyjnej (a tłumaczenia pism Ludwika z Granady są jednym z wielu tego przykładów), z drugiej zaś rosnące zainteresowanie relacjami z misji, wreszcie praktyką kaznodziejską, z którą ściśle związane będzie jego bodaj największe dzieło, czyli *Wielkie zwierciadło przykładów*. Przebadanie jego tak długo lekceważonej przez uczonych twórczości może rzucić nowe i bardziej subtelne światło na bogactwo i różnorodność apostołatu pierwszego pokolenia polskich jezuitów oraz na duchowość przedstawicieli tej generacji, pozostającą wciąż tajemnicą dla badaczy polskiej religijności przełomu wieków XVI i XVII⁶².

Bibliografia

Źródła i teksty literackie

[Besozzi G. P., Ludwik z Granady], *Fortka niebieska to jest Dzielne ćwiczenia żywota duchownego, w których kto się będzie chciał ćwiczyć, doskonałości chrześcijańskiej snadnie może dostąpić. Te złożyła i w nich się ćwiczyła panna niektóra zakonna we Włoszech, które naprzód językiem włoskim z rozkazania biskupa kremonieńskiego napisano, potym w rozmaite języki dla pożytków ich, które w ludziach czyniły, przełożono, na ostatek i na polskie przez jednego kapłana Societatis Iesu przetłumaczono. [...] Przydano niektóre nabożne ćwiczenia, a osobliwie przez cały tydzień o Męce Pańskiej rozmyślenia*, tł. S. Wysocki, druk. Jana Karcana: Wilno 1588

⁵⁹ Na ten temat zob. zwł. *The Mercurian Project. Forming Jesuit Culture 1573–1580*, ed. by Th. McCoog, St. Louis 2004.

⁶⁰ S. Pastore, *La “svolta antimistica” di Mercuriano. I retroscena spagnoli*, „Dimensioni e problemi della ricerca storica”, 1, 2005, s. 81–93.

⁶¹ O'Malley, op. cit., s. 134–135.

⁶² Na ten deficyt w badaniach zwracał uwagę już K. Górski, op. cit., s. 126. Mimo upływu z górą półwiecza od czasu wydania jego książki, sytuacja bynajmniej nie uległa znaczącej poprawie.

- Catalogus librorum qui prohibentur* [...], druk. Sebastian Martinez: Valladolid 1559
- Korespondencyja księdza Jakóba Wujka z Wągrowca z lat 1569–1596, wyd. J. Sygański, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, 44, 1917
- Kronika jezuitów poznańskich (młodsza)*, t. 1: 1570–1653, oprac. L. Grzebień, J. Wiesiołowski, Poznań 2004
- Ledesma D., *Nauka chrześcijańska abo Katechizmik dla dziatek* [...], [tł. J. Wujek, S. Wysocki], [druk. Aleksego Rodeckiego]: Kraków [ok. 1600]
- Ludwik z Granady [?], *O dwanastu przywilejach abo dobrodziejstwach ludzi pobożnych, które Duchem Bożym Dawid prorok w Psalmie 22 „Pan mną rządzi etc.” opisuje. Stąd się pokazuje, jako sprawiedliwy człowiek nie tylko po śmierci będzie miał ono wieczne szczęście i błogostawieństwo, ale jeszcze na tym świecie też szczęście i błogostawieństwo swoje zacznie. Wyjęte z ksiąg w[ielebnego] o[Ź]jca] Ludwika Granaty Zakonu Kaznodziejskiego, a teraz na polskie przez ks[iędza] S. W. Societatis Iesu przełożone*, tł. S. Wysocki, druk. Mikołaja Loba: Kraków 1613
- [Ludwik z Granady], *Przewodnik grzesznych ludzi, który to wszystko pokazuje, co ma chrześcijanin czynić od początku nawrócenia swego aż do doskonałości. Niedawno z hiszpańskiego języka na włoski, a teraz dopiero z włoskiego na polski przełożony z dostatecznym rejestrzykiem na końcu*, tł. S. Warszewicki, druk. Mateusza Siebeneichera: Kraków 1567
- [Ludwik z Granady], *Zwierzciadło człowieka krześcijańskiego, to jest Rozmyślenia nabożne na każdy dzień przez cały tydzień* [...]. Autora tegoż, co i „Przewodnik”, przedtym z hiszpańskiego na włoskie, a teraz nowo z włoskiego na polskie przełożone, druk. Malchera Nehringa: Poznań 1577
- Luigi di Granata, *Devotissime meditationi per i giorni della settimana tanto per la mattina come per la sera*, trad. Pietro Lauro, Gabriel Giolito: Vientia 1572
- Luigi di Granata, *Memoriale della vita Christiana, nel quale si tratta tutto quello che deve fare un Cristiano dal principio della conversione fin' alla perfettione* [...], Giovanni de Boi: Napoli 1567
- Luigi di Granata, *Seconda parte del Memoriale della vita Christiana* [...] nel quale si comprendono li tre ultimi trattati gia promessi nella prima parte [...] novamente tradotto in lingua Italiana con li luoghi della Sacra Scrittura da un padre della Compagnia di Giesu, Giovanni de Boi: Napoli 1569
- Niesiecki K., *Korona polska przy złotej wolności starożytnemi rycerstwa polskiego i Wielkiego księstwa Litewskiego klejnotami* [...] ozdobiona [...], t. 1–4, druk. Collegium Societatis Iesu: Lwów 1728–1743
- Ribadeneira P., Alegambe Ph., Southwell N., *Bibliotheca scriptorum Societatis Iesu* [...], typ. Iacobi Antonii de Lazzaris Varesii: Romae 1576
- Wielewicki J., *Dziennik spraw domu zakonnego oo. Jezuitów u św. Barbary w Krakowie od r. 1620 do r. 1629 (włącznie)*, Kraków 1899

Opracowania

- Aumann J., *Louis of Granada: The Layman's Theologian*, „*Angelicum*”, 65, 1988, 4, s. 565–584
- Bednarski S., *Warszewickiego pochodzenie, studia w Wittenberdze i w Padwie*, w: *Studia z dziejów kultury polskiej*, red. H. Barycz, J. Hylewicz, Warszawa 1949, s. 243–255
- Bednarz M., *Jezuici a religijność polska (1564–1964)*, „*Nasza Przeszołość*”, 20, 1964, s. 149–224
- Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”. Piśmiennictwo staropolskie*, t. 1–3, red. R. Pollak [et al.], Warszawa 1963–1965
- Bielak A., *Po co i jak medytować? Instrukcje Stanisława Warszewickiego (SJ) i Jana Wuchaliusza Leopoldy (SJ) w przedmowach do pism Ludwika z Grenady*, „*Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*”, 28, 2017, s. 127–143
- Bieś A. P., *Wysocki Szymon*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, szp. 1082
- Błoński J., *Mikołaj Sęp Szarzyński a początki polskiego baroku*, Kraków 1967
- Brown J., *Biblioteka pisarzy asystencji polskiej Towarzystwa Jezusowego*, tł. W. Kiejnowski, Poznań 1862
- Ciesielska-Borkowska S., *Mistycyzm hiszpański na gruncie polskim*, Kraków 1939
- Cultural Translation in Early Modern Europe*, ed. by P. Burke, R. Po-Chia Hsia, Cambridge–New York 2007
- Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny*, t. 1–5, red. R. Loth [et al.], Warszawa 2000–2004
- Early Modern Cultures of Translation*, ed. by K. Newman, J. Tylus, Philadelphia 2015
- Estreicher K., *Bibliografia polska*, t. 1–38, Kraków 1890–1916
- Górski K., *Od religijności do mistyki. Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce*, cz. 1, Lublin 1962
- Gryga S., *Złoty wiek mistyki hiszpańskiej*, t. 1–2, Kraków 1987–1996
- Grzebień L., *Wysocki Szymon*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 486–488
- Grześkowiak R., *Objaśnienia*, w: *Mikołaj Sęp Szarzyński, Poezje zebrane*, wyd. R. Grześkowiak, A. Karpiński, K. Mrowcewicz, Warszawa 2001, s. 139–214
- Gwóźdź J., *Biblioteka panien benedyktynek łacińskich we Lwowie (XVI–XVIII wiek)*, Katowice 2001
- Hanusiewicz-Lavallee M., Maryks R. A., *The Earliest Polish Translation of a Jesuit Catechism*, w: *Early Modern Catholicism and the Book: Agents – Networks – Responses*, ed. by J. Kiliańczyk-Zięba, M. Komorowska, Leiden 2024, s. 275–287 (w druku)

- Huerga A., *Fray Luis de Granada entre mística, alumbrados e Inquisición*, „Angelicum”, 65, 1988, 4, s. 540–564
- Kawecka-Gryczowa A., *Ariańskie oficyny wydawnicze Rodeckiego i Sternackiego. Dzieje i bibliografia*, Wrocław 1974
- Korytkowski J., *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych. Podług źródeł archiwalnych*, t. 1–4, Gniezno 1883
- Korzo M., *Polski przekład katechizmu Jakuba Ledesmy i jego wpływ na tradycję unicką w XVII wieku*, OiRwP, 48, 2004, s. 149–159
- Lipari G., *La prima edizione Italiana della Guida dei peccatori di Luis de Granada (in Messina, per Pietro Spira, 1560)*, w: *In nobili civitate messanae: contributi alla storia dell'editoria e della circolazione del libro antico in Sicilia*, a cura di G. Lipari, Messina 2013, s. 273–285
- Maryks R. A., *From the IJssel Valley to Paris and Rome via Montserrat*, „Church History and Religious Culture”, 101, 2021, 1, s. 33–60, <https://doi.org/10.1163/18712428-bja10015> (7 XII 2022)
- Maryks R. A., *Protestantism and Early Jesuits*, w: *Encounters between Jesuits and Protestants in Africa*, ed. by R. A. Maryks, F. Mkenda, Leiden 2018, s. 3–10
- The Mercurian Project. Forming Jesuit Culture 1573–1580*, ed. by T. McCoog, St. Louis 2004
- Miszalska J., *Siedemnastowieczne polskie tłumaczenia jezuickich relacji z misji na dalekim Wschodzie w kontekście problematyki przekładu*, „Przekładaniec”, 2018, 36, s. 25–43
- Miszalska J., *Z ziemi włoskiej do Polski. Przekłady z literatury włoskiej w Polsce do końca XVIII wieku*, Kraków 2015
- Mrowcewicz K., *Czemu wolność mamy? Antynomie wolności w poezji Jana Kochanowskiego i Mikołaja Sępa Szarzyńskiego*, Wrocław 1987
- Munari S., *Translation, Re-writing and Censorship during the Counter-Reformation*, w: *Translation and the Book Trade in Early Modern Europe*, ed. by J. M. Pérez Fernández, E. Wilson-Lee, Cambridge 2014, s. 185–200
- Nowaszczyk J., *Polacy w opracowaniu bibliograficznym Piotra Ribadeneiry*, w: *Iesuitae in Polonia – Poloni Iesuitae. Piśmiennictwo łacińskie czasów nowożytnych*, red. J. Nowaszczyk, Szczecin 2017, s. 137–158
- Obirek S., *Antonio Possevino SJ i jego misja do Szwecji*, „Nasza Przeszość”, 88, 1997, s. 91–108
- O'Malley J., *Saints or Devils Incarnate? Studies in Jesuit History*, Leiden 2013
- O'Reilly T., *Melchor Cano and the Spirituality of St. Ignatius Loyola. The “Censura y parecer contra el Insituto de los Padres Jesuitas”*, „Journal of Jesuit Studies”, 4, 2017, 3, s. 365–394, <https://doi.org/10.1163/22141332-00403001> (30 XI 2022)
- O'Reilly T., *The Spiritual Exercises and Illuminism in Spain. Dominican Critics of the Early Society of Jesus*, „Journal of Jesuit Studies”, 7, 2020, 3,

- s. 377–402, https://brill.com/view/journals/jjs/7/3/article-p377_377.xml (30 XI 2020)
- Pastore S., *La “svolta antimistica” di Mercuriano. I retroscena spagnoli*, „Dimensioni e problemi della ricerca storica”, 1, 2005, s. 81–93
- Piechnik L., *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 1–2, Rzym 1984
- Piskała M., *Długie trwanie nowości. Rzecz o niektórych dawnych przekładach powstałych w kręgu polskich jezuitów*, w: *Sarmackie theatrum*, t. 8: *W poszukiwaniu nowości*, red. M. Barłowska, M. Walińska, Katowice 2020, s. 181–197
- Poplatek J., *Ks. Stanisław Warszewicki*, „Przegląd Powszechny”, 65, 1948, 226, 7–8, s. 61–72
- Rhodes E., *Spain’s Misfired Canon. The Case of Luis de Granada’s “Libro de la Oración y Meditación”*, „Journal of Hispanic Philology”, 15, 1990, 1, s. 43–66
- Sommervogel C., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. 1–8, Bruxelles–Paris 1890–1898
- Translation and the Book Trade in Early Modern Europe*, ed. by J. M. Pérez Fernández, E. Wilson-Lee, Cambridge 2014
- Trypućko J., *The Catalogue of the Book Collection of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala*, t. 1–3, wyd. M. Spandowski, S. Szyller, Warszawa–Uppsala 2007
- Whinnom K., *The Problem of the Best-seller in Spanish Golden-Age Literature*, „Bulletin of Hispanic Studies”, 57, 1980, 3, 189–198
- Wierzbowski T., *Krzysztof Warszewicki 1543–1603 i jego dzieła*, Warszawa 1887
- Zwierzykowski M., *Andrzej z Bnina Opaliński herbu Łodzia (1540–1593). Marszałek wielki koronny i starosta generalny Wielkopolski*, w: *Księgozbiór wielkopolskiego magnata: Andrzej Opaliński (1540–1593)*, red. A. Wagner, Poznań 2011, s. 17–55

Who Wrote *The Mirror of a Christian Man*? On the First Jesuit Translators of Louis of Granada’s Writings

The article focuses on the earliest Polish Jesuit translations of the works by Louis of Granada. The author considers two influential Jesuit writers: Stanisław Warszewicki (c. 1530–1591), to whom the translation of *Guía de pecadores* (*Przewodnik grzesznych ludzi* [The Sinners Guide], 1567) and a cycle of evening meditations from *Libro de la oración y meditación* (*Zwierzcjadło człowieka krześcijańskiego* [The Mirror of Christian Man], 1577) have so far been attributed, and Szymon Wysocki (1546–1622), the most prolific Jesuit

translator of early modern Europe, with whom, until now, only a work loosely based on passages of *Guía de pecadores* has been associated. In a consistent attribution procedure accounting for both intra- and extra-textual arguments, the author not only shows that Wysocki is, in fact, the translator of the work hitherto attributed to Warszewicki (*Zwierzciadło człowieka krześcijańskiego*), but that he also translated the morning meditations from *Libro de la oración y meditación*, as well as excerpts from the *Memorial de la vida Christiana*. After all, his translations of the writings of Louis of Granada, as well as his subsequent numerous translations of contemplative works, provide an interesting prism for analysing the mysteries of the spirituality of the first generation of Polish Jesuits and their ways of confronting the “anti-mystical turn” in the Society of Jesus during the generalate of Everard Mercurian and changes which followed under his successors.

Mirosława Hanusiewicz-Lavallee – historyk literatury polskiej renesansu i baroku, kierownik Katedry Historii Literatury Staropolskiej w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Jej dotychczasowe najważniejsze prace dotyczyły dziejów barokowej poezji religijnej i miłosnej oraz recepcji piśmiennictwa brytyjskiego w polskiej literaturze przedoświeceniowej, najnowsze zaś skupiają się na kulturze translatorskiej jezuitów w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej.

Mirosława Hanusiewicz-Lavallee – a historian of Polish Renaissance and Baroque literature, head of the Department of the History of Early Modern Polish Literature at the John Paul II Catholic University in Lublin. Her most important books to date have dealt with the history of Baroque religious and love poetry, as well as the reception of British writings in pre-Enlightenment Polish literature, while her most recent work focuses on the Jesuit translation culture in Poland-Lithuania.

Email: mirhan@kul.lublin.pl